

Sleutels vir die toepassing van die kerkorde

C.J. Smit
Skool vir Kerkwetenskappe
Potchefstroomkampus
Noordwes-Universiteit
POTCHEFSTROOM
E-pos: neelssmit@lantic.net

Abstract

Keys for the application of the church order

This article deals with the application of a Scriptural church order, but more specifically with the approach of the church order rather than the method of application thereof. Already in the approach of the church order the difference between the application of the church order and the administration of the laws of the state becomes visible. In the application of the church order, the matter should not be about trespasses against the church order as such – as is the case in trespasses against the laws and statutes of the state. Transgression of the church order should only be considered as a transgression when it concerns a transgression of the Scriptures, while a transgression of a law of the state should be considered as a transgression in itself. In order to apply the church order in this fashion, the Hebrew “gokmah” (wisdom) and the Roman “aequitas” (fairness) should be considered in the “aedificatio” (edification) of the congregation.

Opsomming

Sleutels vir die toepassing van die kerkorde

Hierdie artikel handel oor die toepassing van ’n Skriftuurlike kerkorde, maar dan as ’n benaderingswyse eerder as ’n metode. Reeds in die benaderingswyse kom die verskil na vore tussen kerkordelike handeling wat op ’n kerkregtelike wyse uitgevoer word, en die toepassing van wette wat op ’n staatsregtelike wyse uitgeoefen word. In die kerklike regsuitoefening behoort dit dus nie te gaan om oortredings van die kerkorde – soos dit in die burgerlike regsuitoefening wel om oortredings van staatswette en -statute gaan nie. ’n Oortreding van die

kerkorde moet dus slegs as 'n oortreding geag word in soverre dit 'n oortreding van die Skrif is. 'n Oortreding van 'n staatswet is op sigself 'n strafbare oortreding. Om die kerkorde op die genoemde wyse in die kerkregering toe te pas, word as benaderingsraamwerk na die Hebreëuse "gokmah" (wysheid) en die Romeinse "aequitas" (billikheid) in die "aedificatio" (opbou) van die gemeente verwys.

1. Inleidend: kernvrae en agtergrond

Die *dat* van 'n Skrifgefundeerde kerkorde is in die vorige twee artikels gestel (Smit, 2008a; 2008b). In hierdie artikel gaan dit om die *hoe*. Hoe moet die kerkorde benader en in konkrete situasies en omstandighede van kerkregering toegepas word sonder dat daarvan 'n wet gemaak word en sodat sy normatiewe kerklike karakter terselfdertyd behoue bly? Hoe moet 'n kerkregtelike toepassing van die kerkorde plaasvind wat kennelik van die staatsregtelike toepassing van wette verskil?

Die agtergrond van hierdie kernvrae lê opgesluit in die *dat* van 'n Skrifgefundeerde kerkorde. Volgens die wese en die aard van die kerkorde moet onderskei word tussen kerkordelike handeling op 'n kerkregtelike wyse en dié wat op 'n bloot staatsregtelike wyse uitgevoer word. Die kerkorde eis vrye gehoorsaamheid uit liefde; die staatswet dwing onverbiddelike nakoming deur strafmaatreëls af. Die kerkorde wys van homself af weg: deur toepassing van die kerkorde word gehoorsaamheid aan die Woord van God in kerkregering moontlik. Die staatswet wys na homself: deur die wet word gehoorsaamheid aan die staatswet as sodanig afgedwing. Die toepassing van die kerkorde word bepaal deur faktore soos geloof, bekering, berou, sowel as omstandighede en motiewe. Die toepassing van die staatswet vra nie na bekering nie en eis ook nie berou nie, maar eis vergelding vir die harmonisering van belange (vgl. Roeleveld, 1972: 45). Teen hierdie agtergrond word in hierdie artikel nie gehandel met die *hoe* van die toepassing van die kerkorde as 'n *metode* nie, maar eerder as 'n *benaderingswyse*.

2. Toepassing van die kerkorde teenoor die toepassing van 'n wet

Die kerkorde is nie 'n wet nie en sy regsgeldigheid is derhalwe nie in sy "wetlike status" deur 'n menslike outoriteit geponeer soos in die geval van 'n wet nie. Die kerkorde is wel 'n heenwyser (rigtingpeiler) wat van homself af weg wys na die eintlike wet – die Woord van God. Derhalwe moet 'n kerkorde nie as 'n bundel statute hanteer

word op welke oortreding bepaalde strafmaatreëls van toepassing is nie. Die kerkorde moet egter as 'n ordereëling hanteer word vir die toepassing van die beginsels vir 'n nuwe lewensorde wat God in sy Woord gee en wat deur die kerkreg nagevors en saamgevat word. Dit moet nagestreef word met die allesbeheersende uitgangspunt dat Christus die Hoof van sy kerk is en dat alleen sy verordeninge gewetensbindend is (Hovius, 1962:14).

In die kerklike regsuitoefening behoort dit dus nie te gaan om oortredings van die kerkorde nie – in die burgerlike regsuitoefening gaan dit wel om oortredings van staatswette en -statute. Die kerkorde bevat die *quod* (die Skrifbeginsels) en is sodoende die *modus quo* (die wyse) waardeur die kerk op Skrifgronde opgebou moet word. 'n Oortreding van die kerkorde moet dus slegs as 'n oortreding geag word in soverre dit 'n oortreding van die Skrif is, terwyl 'n oortreding van 'n staatswet op sigself 'n strafbare oortreding is (Smit, 1984:101).

Die voorafgaande hou nie in dat die kerkorde nie regsgeldigheid het nie. Dit hou wel in dat die kerkorde se regsgeldigheid nie in homself, vanweë kerkrade saam in 'n sinode, setel nie, maar in die Woord van God. Hiervolgens moet die kerkorde nie as 'n selfstandige regsdraende entiteit toegepas word nie, maar dit moet in sy afhanklikheid en samehang met die Skrif toegepas word. Om die kerkorde op genoemde wyse in die kerkregering toe te pas, kom as benaderingsraamwerk die Hebreeuse *gokmah* (wysheid) en die Romeinse *aequitas* (billikheid) in die *aedificatio* (opbou) van die gemeente te pas.

3. *Gokmah*

Uit die skat van wysheidsliteratuur in die Ou Testament kom *gokmah* nie as 'n natuurlike menslike kwaliteit na vore nie, maar as 'n gawe van God wat deur 'n lewe met Hom verkry word (Spr. 8:1-5; 5:1, 2; 1:23). Op dieselfde spoor word wysheid in die Nuwe Testament voorgehou as 'n gawe van die Heilige Gees waarvoor gedurig gebid moet word (Jak. 1:5).

In die wysheid gaan dit om insig in die menslike aard, insig in menslike verhoudings, en veral om insig in die samehang van menslike dade en omstandighede wat deur God beskik is (Van Peursen, 1961:626). Omvattend is die kern van wysheid te vind in insig in God se genade.

Die begroning van wysheid in die Ou-Testamentiese wysheids-literatuur lê “in die vrees van die Here” (Ps. 111:10; Spr. 1:7; 9:10, ens.). Hierdie uitdrukking bring diep geloofsontzag en geloofseerbied tot uiting. Geloofsontzag en geloofseerbied is nie slegs aan die kultiese aspek van die Ou-Testamentiese godsdiens verbind nie, dit hou allereers verband met die dien van die Here in die praktiese geloofsuitlewering van die daaglikse doen en late van ’n gelowige (Ps. 111:10).

Wysheid is ook ’n eskatologiese seën van die Heilige Gees (Jes. 33:6; 11:2). Deur wysheid begryp ’n mens die mededoë van die Here in sy raad van verlossing, herskepping en voleinding, maar sonder wysheid leef ’n mens verby die sin van alle dinge (Fohrer, 1979:485, 487 e.v.). Wysheid grens ’n mens af van die kwaad en dit bring jou in die kader van wat goed en reg is (Job 28:28). Met wysheid besef ’n mens dat God die eintlike regeerder en regsbehalter is, en dat Hy in werklikheid die enigste ware regter is (Deut. 32:29). Wysheid bepaal dat regspraak derhalwe in nederigheid voor die Here moet geskied (Ps. 37:30; Spr. 10:31; 11:2).

Waar die kerkorde die kerk se beantwoording aan ’n kerklike lewe reël volgens die nuwe orde wat Christus daargestel het, moet Hy – deur sy Woord en Gees – in die toepassing daarvan op die voorgrond te staan kom. Hy is die beliggaming van die wysheid van God (1 Kor. 1:24; Kol. 2:3; Op. 5:12; vgl. Spr. 8). “Hy het vir ons geword die wysheid wat van God kom: die vryspraak, die heiliging en die verlossing.” (1 Kor. 1:30.)

Sonder gebed en sonder Skrifondersoek, buite die konteks van ’n gehoorsame en diensbare lewe aan die Here waar “die verborgenhede van die geloof” bepeins word (vgl. FBOD:146), word die wyse van die hantering van die kerkorde in die kerkregering gelykgestel aan die toepassing van die burgerlike reg. Waar die kerkorde bloot uit die oorwegings van “menslike wysheid” toegepas word, kom so-danige toepassing uiteindelik neer op spitsvondigheid en menslike skerpsinnigheid wat die deurslag in die beredenering gee. Sulke oorwegings word deur die Skrif eintlik as dwaasheid voor die Here bestempel. Sonder wysheid raak die reg in die kerk van die Here verlore (vgl. 1 Kor. 1:18, 19; Kol. 2:23; Job 37:24; Spr. 3:7).

4. *Aequitas*

Dit mag ietwat vreemd lyk om vir ’n benaderingsraamwerk vir die toepassing van die gereformeerde kerkorde van die Bybelse *gokmah*-begrip oor te gaan na die Latynse *aequitas*-begrip (billikheids-

begrip). Om aan te toon dat laasgenoemde begrip nie só vreemd aan kerklike toepassing is nie, kan gewys word op die uitbouing van juis hierdie begrip in die teorie van die regstoepassing van die *Codex Iuris Canonici* in die kanonieke reg van die Rooms Katolieke Kerk (vgl. Plomp, 1978:139-152). In die kanonieke reg het die *aequitas*-begrip so 'n beduidende betekenis dat volgens die beginsel van *aequitas praeter legem* 'n regstoepassing selfs gemaak kan word vir 'n situasie waarvoor daar geen wet voorkom nie. Hiervolgens moet suiwer ooreenkomstig die *aequitas*-begrip geoordeel word, wat derhalwe in regsgeldigheid selfs bo wetsbepalings gestel word. Volgens die beginsel van die sogenaamde *aequitas contra legem* kan 'n wet selfs tersyde (of buite werking) gestel word. Vir hierdie toepassing van die *aequitas*-begrip het die kanoniste hulle op Aristoteles beroep (Plomp, 1978:144).

Luther en Calvin het ook met die *aequitas*-begrip rekening gehou. Luther was 'n slagoffer van die Rooms Katolieke rigorisme van sy tyd. Dit is dus te begrype dat hy teen alle wetlike rigorisme was (vgl. Luther, 1883, 6:353). Trouens, Luther was krities teenoor alle reg en wette. Hy oordeel hoe minder wet, hoe beter reg (Luther, 1883, 6:353). Hy het die *aequitas*-begrip as die temperende faktor beskou waardeur die *rigorem legum*-benadering teëgegaan moes word (Luther, 1883, 14:686). Eweneens was die *aequitas*-begrip vir Calvin nie vreemd of onaanvaarbaar nie. Aan die einde van die *Institu-sie* stel hy dat in alle wette twee dinge onderskei moet word, naamlik die *legis constitutio* (die vasgelegde wet) en die *aequitas* waarop die *constitutio* moet steun (Calvin, 1991 [1559]:iv.xx.16). Calvin oordeel dat die *aequitas* in die natuurwet en in die gewete van die mens gegee is (Plomp, 1978:145). Vir Calvin is die *aedificatio ecclesia*, wat die kerklike bepalings vir die kerkregering betref, onlosmaaklik verbonde aan die *aequitas*-konsep (Plomp, 1978:146). Hiervolgens ag Calvin, in wie se teologie “die geregtigheid van God” 'n blywende substraat vorm, die *aequitas* van soveel belang dat hy dit feitlik as sinoniem met regverdigheid beskou (vgl. Calvin, 1991 [1559]:III.VII.3). Billikheid (*aequitas*) speel in die mate op wysheid (*gokmah*) in dat dit die mens van selfsugtigheid in sy oordeel vrywaar, omdat hy daardeur opgeroep word om met sy naaste en die belange van die gemeenskap rekening te hou (vgl. Van Wyk, 1984:29).

Ook Voetius was die konsep van *aequitas* toegeneë. Hy waarsku teen 'n té starre en rigiede toepassing van kerkordelike bepalings. Daar moet daarteen gewaak word dat sulke bepalings nie aan goddelike wette gelykgestel, of selfs as hoër geag word nie. In so 'n geval sou die ideaal van die hoogste reg die hoogste onreg kon

word (Plomp, 1978:147). Met *aequitas* bedoel Voetius kennelik billikheid as milde, barmhartige wetsinterpretasie. Hy oordeel “geen wet is sodanig dat dit nie iets onbilliks bevat as dit sonder uitsondering op alle gevalle toegepas word nie” (Plomp, 1978:147).

Plomp (1978:147) toon aan dat Voetius in bepaalde uitsonderlike gevalle van kerkordetoepassing selfs pleit vir *aequitas contra legum* (“ter wille van billikheid téén die wet”) en wel ter wille van *aedificatio ecclesia*. Op voetspoor van hierdie opvatting toon Rutgers aan dat in die geskiedenis van die Gereformeerde Kerke afwyking van die kerkorde onder bepaalde omstandighede nie slegs geduld is nie, maar ook goedgekeur is (Rutgers, 1890:41, 42). Sodanige afwyking word egter nie aan die individuele oordeel van kerkrade of klassisse oorgelaat nie. In hierdie verband bepaal die Gereformeerde kerkorde die volgende:

Hierdie artikels wat betrekking het op die wettige orde van die kerk is so opgestel en aangeneem met algemene stemme dat hulle, as die belang van die kerk dit anders vereis, verander, vermeerder of verminder kan word en behoort te word. Geen besondere kerk, klassis, of sinode het egter die reg om dit te doen nie, maar hulle moet hul daarop toelê om dit te onderhou totdat die algemene sinode anders verorden, nadat geleentheid vir advies deur die kerke gegee is deur middel van die onderskeie nasionale sinodes. (KO, 1980: art. 86.)

In 'n Skriftuurlike sin lê die betekenis van *aequitas* in God se geregtigheid: *in* sy kerk is Hy *vir* sy kerk *teen* die kwaad. Sy regspraak moet altyd in terme van sy verbond verstaan word. Hy spreek sy aangeklaagde kind, vir wie Christus reeds die straf gedra het, in elke omstandigheid vry. Sy billikheid is geleë in 'n regsverhouding waarin die vonnis die uitspraak inderwaarheid voorafgegaan het. Op grond van 'n voltrekte vonnis kan daar nou vryspraak wees: dit is God se geopenbaarde *aequitas* (vgl. Holwerda, 1953:53-68).

Kerkordelike handeling en kerklike regspraak moet *billik* wees. Hierin moet met betrekking tot kerklike regspraak, die lidmaat nie los van die kerk gesien word nie en die kerk moet ook nie los van die lidmaat gesien word nie. Billikheid eis 'n beregting waarin die een nie ten koste van die ander bevoordeel mag word nie. Kerkregering se hoogste doel lê in die opbou van die kerk, en derhalwe die opbou van die lede van die kerk (*aedificatio ecclesia*) tot eer van God. *Salus ecclesiae suprema lex!*: die heil van die kerk is die hoogste wet.

5. *Aedificatio*

In die uitspraak van Voetius, *salus ecclesiae suprema lex*, fokus hy juis op die *aedificatio ecclesiae suprema lex* (die opbou van die kerk is die hoogste wet) (Plomp, 1978:141). Hiervolgens moet die toepassing van die kerkorde altyd die *aedificatio* (opbou) van die kerk beoog – in teenstelling met die *destructio* van die kerk. Die “opbou van die kerk” word in hierdie konteks nie as gemeentebou sonder meer verstaan nie, dus nie om ’n *lewendige* gemeente te aktiveer nie, maar wel om ’n *lewende* gemeente in die kader van die Skrif steeds in sy vertikale verhouding met God te laat verdiep en in die horisontale verhouding met mekaar, wat in eersgenoemde setel. Prakties beteken die toepassing van die kerkorde dat in die praktyk van die kerkregering die rigting vanuit die *casus* (situasie) met wysheid en billikheid na God toe bepaal sal word. Dit gaan nie om die mens se vindingryke bepalings in die kerkregering nie, maar om God se wil vir sy kerk, soos dit uit sy Woord bepaal kan word. Dit gaan nie om die welsyn van *ons* kerk nie, maar om *God* se kerk. Hiertoe kan die kerkorde wat met wysheid, billikheid en mildheid toegepas word, ’n wesentliche bydrae lewer. So ’n hantering, in diens van die *aedificatio* van die kerk, bring die kerkorde tereg uit die rak van die wetboeke in ooreenstemming met sy doel.

Ter wille van die *aedificatio* van die kerk moet telkens onderskeid getref word tussen die *essentialia* (beginselsake) en die *circumstantiae* (middelmatige sake) van die kerkorde (vgl. Jonker, 1965:11). Die *essentialia*, as die beginsels vir die kerkorganisasie en -regering wat direk uit die Skrif afleibaar is, is onnalaatbaar vir die *aedificatio* van die kerk. Die *circumstantiae* is aanpasbaar na gelang van plek- en tydsomstandighede (Calvyn, 1991 [1559]:IV.X.32) en moet in elke geval deur die liefdesmotief gerig word (Calvyn, 1991 [1559]:iv.x.30). Die kerkorde moet die gemeente in die vryheid van ’n nuwe lewensorde diensbaar wees en mag nie die instrument tot ’n nuwe letterknegtery word nie.

In die gebied tussen kerkorde en kerkpraktyk begin die toepassing van die kerkorde reeds in die gebed om wysheid en billikheid – veral ten opsigte van kerklike regspraak. In hierdie gebed lê die eintlike sleutel wat die geheim ontsluit waardeur kerkregering verhef word bo menslike vindingrykheid, blote debatteerkuns en wetlike vaardighede. Sodoende word in alle kerkregtelike handelingte ’n geloofs-funksie vervul, en nie ’n juristiese funksie nie (vgl. Kamphuis, 1966:8). Om ’n interpretasie van die toepassing van die kerkorde in ’n bepaalde situasie te maak, of om in die kerklike regspraak betrokke te raak, moet die motief van die *aedificatio* van die liggaam

van Christus gedurig voor oë gehou word. In die *aedificatio* van die liggaam van Christus moet eerstens geluister word na die stem van die goeie Herder, want “het diepste geheim van het kerk-zijn (is) niet anders dan het zijn uit de waarheid en het luisteren naar de stem van die koning” (Van’t Spijker, 1974:38). Kerkordelike juristery in die kerkregering kan op geen manier die beginsel van kerklike *aedificatio* diensbaar wees nie. Dit gaan om ’n juiste begrip van die geestelike bestuurswyse wat die Here ons in sy Woord geleer het (NGB, 2001: art. 30).

Die sleutels wat vir die toepassing van die kerkorde hierbo aangedui is, wil die kerkorde juis aan hierdie “geestelike bestuurswyse” diensbaar maak waardeur die gemeente vir sy ganse bestaan op die Woord en die belydenis afgestem word. Op hierdie wyse kom die kerkorde tot sy eintlike betekenis in die gemeente: “Nur und allein darin hat sie ihre Bedeutung, dass sie Mittel für die Wortverkündigung, Sakramentsverwaltung und Schlüsslgewalt ist, diese mitemöglicht und von diesen in Dienst genommen wird” (Plathow, 1982:160; vgl. Fiedler, 1934:32; Bonnhoeffer, 1959:270).

6. Samevatting

Deur die kerkorde in die kerkregering toe te pas met die gawe van *gokmah* en die gesindheid van *aequitas*, word ’n Skriftuurlike raamwerk vir die *aedificatio* van die gemeente daargestel. Op hierdie wyse word die gemeente gedurig voor sy Skriftuurlike herkoms en heenkome gestel, waardeur die Gees van God konstitutief uitdrukking gee aan die ware gestalte van die kerk as die nuwe verlose mensheid in Christus, en waardeur funksioneel uitdrukking gegee word aan die betekenis van die koms van die Koninkryk op aarde. Sodanige sleutels vir die toepassing van die kerkorde bied alle kerkordelike arbeid in die kerkpraktyk aan as ’n onmiskenbare wyse van Woordverkondiging (Plomp, 1967:9, 12, 14, 15) wat ten diepste die “Ordnung des Heiligen Geistes” in die gemeente kenskets (Geiger, 1954:31; Van’t Spijker, 1972:26 e.v.; Plathow, 1982:220; Milner, 1970:192). Waar ’n Skrifbegronde kerkorde binne die aangeduide benaderingsraamwerk toegepas word, word kerkordelike werk in die gemeente “... sowohl geordnete Verkündigung als auch verkündigende Ordnung ...” (Wehrhahn 1956:15).

Geraadpleegde bronne

- BONNHOEFFER, D. 1959. Irrlehre in der bekennenden Kirche? (*In* Bethge, E., *Red.* Gesammelte Schriften. Bd. 2. München: Kaiser.)
- CALVYN, J. 1991 [1559]. Institusie van die Christelike godsdiens. Uit Latyn vertaal deur H.W. Simpson. Potchefstroom: Calvyn Jubileumboekefonds.
- FBOD
kyk FORMULIER VIR DIE BEVESTIGING VAN OUDERLINGE EN DIAKENS
- FIEDLER, E. 1934. Glaube und Recht in der Kirche. Gütersloh: Bertelsmann.
- FOHRER, G. 1979. Sophia. (*In* Friedrich, G., *ed.* Theological dictionary of the New Testament. Vol. 7. Grand Rapids: Eerdmans. p. 476-526.)
- FORMULIER VIR DIE BEVESTIGING VAN OUDERLINGE EN DIAKENS. 2001. (*In* Die Psalmboek. Wellington: NG Kerk-Uitgewers. p. 142-146.)
- GEIGER, M. 1954. Wesen und Aufgabe kirchlicher Ordnung. (*In* Barth, K. *Hrsg.* Theologische Studien. Heft 42. Zürich: Evangelischer Verlag.)
- GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA. 1980. Kerkorde van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, soos gewysig deur verskillende sinodes. Potchefstroom: Calvyn Jubileumboekefonds.
- GKSA
kyk GEREFORMEERDE KERKE IN SUID-AFRIKA
- HOLWERDA, B. 1953. De dingen die ons van God geschonken zijn: catechismuspredicatiën. Dl. 1. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.
- HOVIUS, J. 1962. Het verband tussen onze belijdenis en onze kerkorde. Sneek: Weissenbach.
- JONKER, W.D. 1965. Om die regering van Christus in sy kerk. Pretoria: Unisa. (Mededelings Unisa.)
- KAMPHUIS, J. 1966. Verkenningen. Dl. 3: Opstellen over kerk en kerkrecht. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.
- LUTHER, M. 1883. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe. Weimar: Böhlhaus. (Weimarer Ausgabe. Dl. 6 & 14.)
- MILNER, B.C. 1970. Calvin's doctrine of the church. Leiden: Brill.
- NEDERLANDSE GELOOFSBELYDENIS. 2001. (*In* Die Psalmboek. Wellington: NG Kerk-Uitgewers. p. 5-32.)
- NGB
kyk NEDERLANDSE GELOOFSBELYDENIS
- PLATHOW, M. 1982. Lehre und Ordnung im Leben der Kirche Heute: dogmatische, rechtstheologische und pastoraltheologische Überlegungen zu den Lebens- und Visitationsordnungen unserer evangelischen Kirche. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- PLOMP, J. 1967. Beginselen van reformatorisch kerkrecht. Kampen: Kok. (Kamper cahiers, nr. 4.)
- PLOMP, J. 1978. Salus ecclesiae suprema lex. (*In* Grosheide, H.H. *et al.*, *reds.* De knechtsgestalte van Christus: studies door collegas en oud-leerlingen aangeboden aan prof. H.N. Ridderbos. Kampen: Kok. p. 139-152.)
- ROELEVELD, L. 1972. Beginselen van kerkelijke rechtspraak. *In die Skriflig*, 6(21):41-51.
- RUTGERS F.L. 1890. De geldigheid van de oude kerkordening der Nederlandsche Gereformeerde Kerken. Amsterdam: Wormser.
- SMIT, C.J. 1984. God se orde vir sy kerk: 'n beskouing oor kerkorde. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

- SMIT, C.J. 2008a. Is die idee van 'n Kerkorde nog kerklik byderwets? *In die Skriflig*, 42(2):225-238.
- SMIT, C.J. 2008b. Is 'n kerkorde nie kragtens sy aard strydig met die werking van die Heilige Gees nie? *In die Skriflig*, 42(3):393-408.
- VAN PEURSEN, C.A. 1961. Wijsheid. (*In Grosheide, F.W. & Van Itterzon, G.P., reds. Christelike encyclopedie. Dl. 6. Kampen: Kok. p. 626-627.*)
- VAN WYK, J.H. 1984. Calvin oor die Christelike lewe. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- VAN'T SPIJKER, W. 1972. Goddelijk recht en kerkelijke orde bij Martin Bucer. Kampen: Kok. (Apeldoornse studies, nr. 3.)
- VAN'T SPIJKER, W. 1974. Democratisering van de kerk anno 1562. Kampen: Kok.
- WEHRHAHN, H. 1956. Kirchenrecht und Kirchengewalt: Studien zur Theorie des Kirchenrechts der Protestanten auf lutherischer Lehrgrundlage. Tübingen: Mohr.

Kernbegrippe:

aedificatio (opbou)
aequitas (billikheid)
gokmah (wysheid)
kerkorde

Key concepts:

aedificatio (edification)
aequitas (fairness)
church order
gokmah (wisdom)